

Леонід МАЦКЕВИЙ,
Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ

НОВА ПАМ'ЯТКА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЧИНБАРСТВА НА БЕРЕЗІ ПОЛТВИ У ЛЬВОВІ

У 2000 році в м. Львові під час прокладання каналізаційного колектора за адресою вул. Дж. Дудаєва, 10 студенти історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка Н. Баран і О. Філімонов та аспірант А. Копитко, що проводили археологічний нагляд за землевпорядкувальними роботами, в господарському шурфі 7×0,6 м виявили значне скупчення кісток тварин.

Додаткові обстеження у цьому місці були здійснені працівниками відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Л. Г. Мацкевим та Л. В. Бойко.*

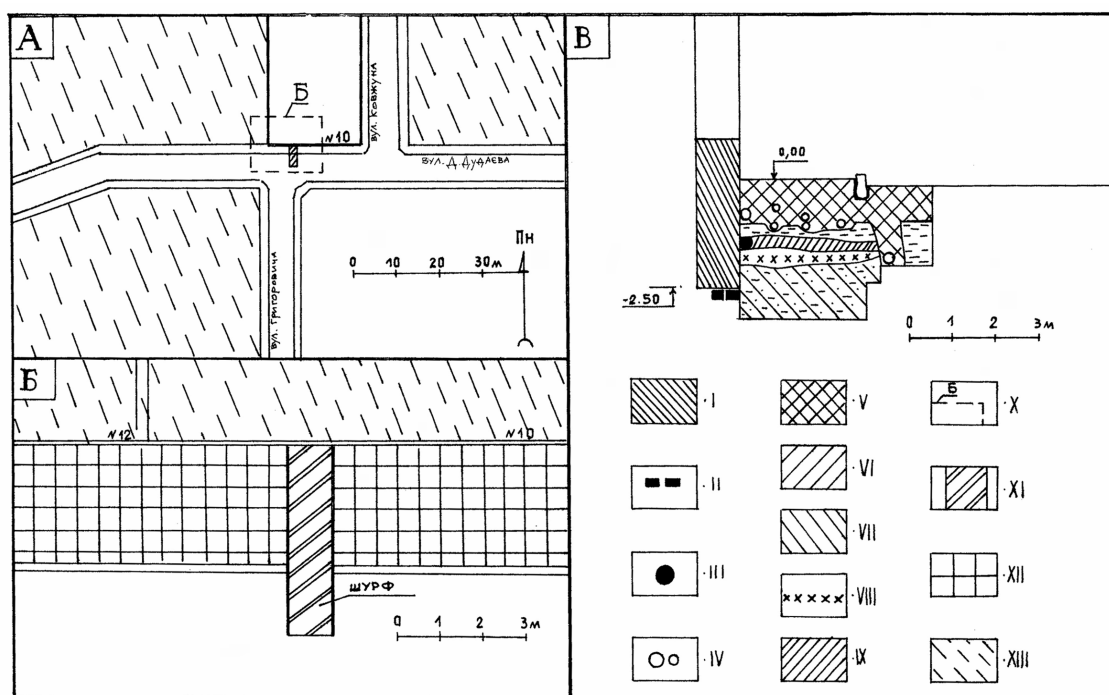


Рис. 1. Схема проведення земляних робіт по вул. Дж. Дудаєва, 10. А – схема розташування шурфу, Б – план ділянки з шурфом, В – переріз шурфу. I – фрагмент будинку №10, II – дубовий лежень, III – бетонна труба, IV – металеві труби комунікацій, V – перекопаний ґрунт при прокладанні підземних комунікацій, VI – сірий суглинок, VII – світло-сірий суглинок з вкрапленнями деревного вугілля і перегнилого дерева, VIII – шар (лінза) з кістками, IX – темний суглинок, X – ділянка з шурфом, XI – шурф, XII – тротуар, XIII – житлова забудова

Fig. 1. Scheme of carrying out of earthen works on Dudaev St. 10

* Користуючись нагодою, щиро дякуємо за допомогу в інтерпретації знахідок К. А. Татаринуву, П. І. Гурі, Я. Р. Дашкевичу, Л. В. Скопі, Г. Й. Горинь, В. А. Овсійчуку, Б. В. Мельнику, В. С. Вуйцику, В. Д. Гупало. Місце знахідки відвідали В. М. Войнаровський, Ю. В. Лукомський. Відзначимо й попереднє повідомлення про ці обстеження: [Мацкевий, 2001, с. 52–53].

В західній стінці шурфа на глибині 1,7–2,2 м від поверхні заасфальтованої ділянки подвір'я відзначена лінза з культурних решток розміром 2×0,3 м (рис. 1). Основні знахідки, серед яких переважають кістки, залягають на річкових відкладах лівого берега р. Полтви. Лінза артефактів перекрита міськими напластуваннями XVIII–XIX ст. На основі стратиграфічних спостережень, а також аналізу фрагментів посуду (на жаль, незначної кількості) та уламка скляного виробу, що збереглися у лінзі, весь комплекс віднесено до XVII–XVIII століть.

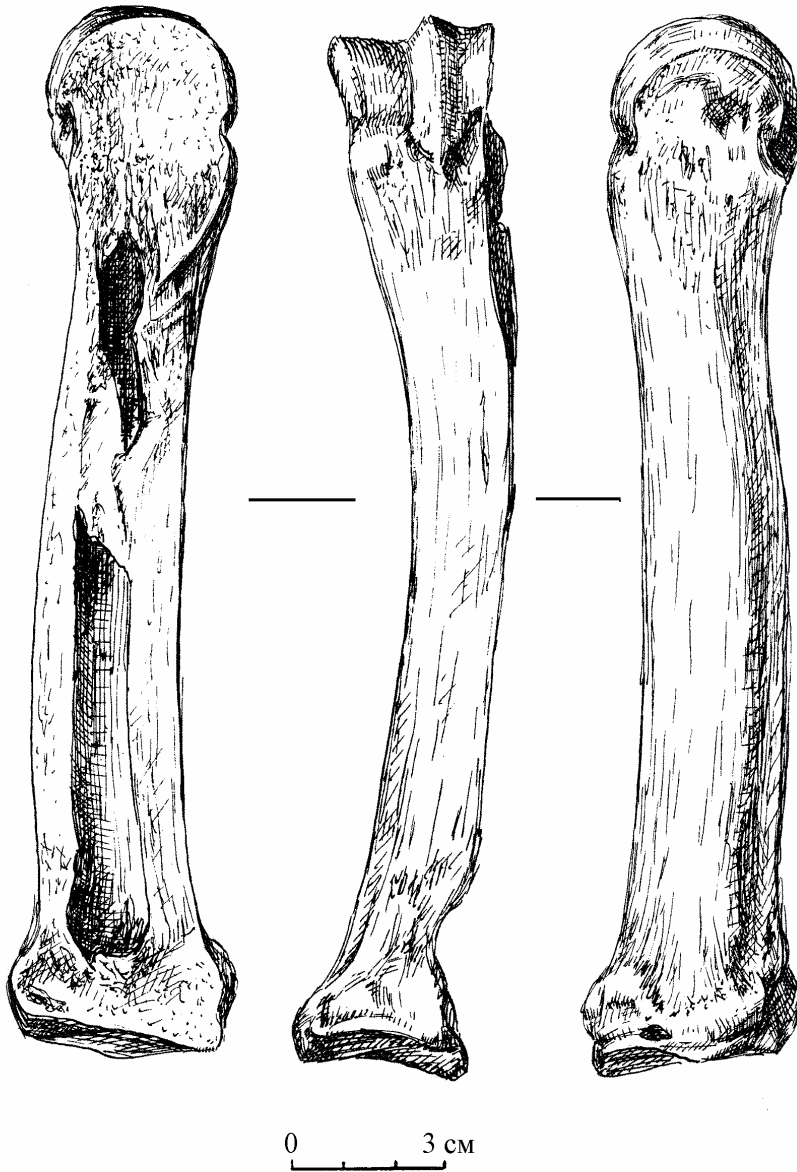


Рис. 2. Львів, вул. Дж. Дудаєва, 10. Кістка гомілкова (п'ясткова) з поздовжніми сколами

Fig. 2. L'viv Dudaev St. 10. Tibia (fist) bone with longitudinal breaks

Серед знахідок – остеологічний матеріал (424 артефакти), мушлі значних розмірів (6), а також окремі уламки посуду із зеленою поливою (3), стінка зеленуватої скляної посудини, уламок деревини та природний камінь. Із остеологічних решток (визначення П. І. Гури): гомілки п'ясткові, розколені поперечно – 302 (рис. 2), гомілки п'ясткові, розколені поздовжньо – 31 (рис. 3), середні частини гомілок тварин – 42 зуби тварин – 7, ріг великої рогатої худоби –

1, уламок кістки обвугленої – 1 (рис. 4), щелепи тварин – 11, фрагменти черепів тварин – 12, суглоби тварин – 4, фрагменти лопаток тварин – 2, ребра – 10, фрагмент хребця – 1, Згідно визначень П. І. Гури, більшість кісток належить великій рогатій худобі певної породи, при віці особин близько 2–3 років. Частина остеологічних решток – кістки свині домашньої (хоча не виключена й дика).

Типолого-статистичні показники (трубчасті кістки вівці /кози та свині з великим вмістом мозку, кістки черепа) і характер пошкодження трубчастих кісток (поздовжнє їх розчленування) свідчать про те, що тут зафіксовано рештки осередку по добуванню кісткового та черепного мозку. Велика ж кількість розколотих кісток, а головно їх відбір, вказують на цілеспрямований процес і значний (можливо, виробничий) масштаб заготовки мозку.

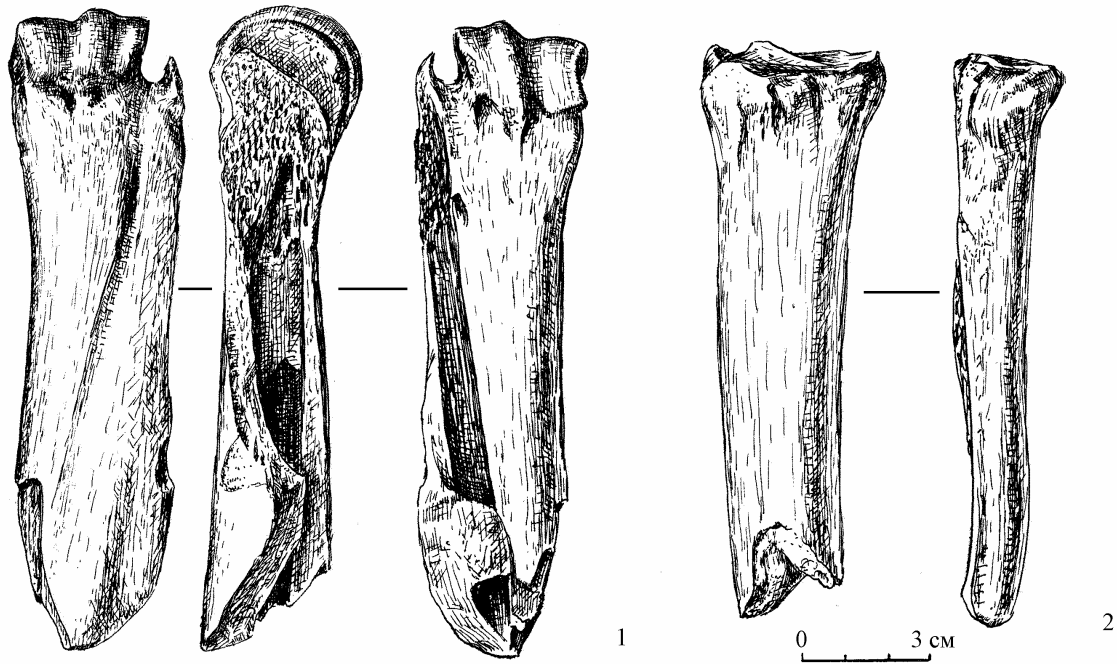


Рис. 3. Львів, вул. Дж. Дудаєва, 10. Кістки гомілкові з епіфізами, розколоті поперечно і поздовжньо

Fig. 3. L'viv Dudaev St. 10. Tibia bone with epiphyses, with breaks

Відзначимо, що усі гомілки, довжина яких 19,5–21 см, були розколені, ймовірно, сокирою (колуном). При цьому удар при розколюванні був достатньою потужний, якщо врахувати товщину кісток (0,8–1,2 см). Кількість таких артефактів свідчить про те, що основним був процес не поздовжнього розколювання гомілок (таких 31), а, очевидно, поперечного – гомілок з такими слідами виявлено понад 300 екземплярів. Можна припустити, що з метою прискорення та покращення видобування мозку з таких кісток, вони при їх поперечному членуванні ламалися спеціальним пристроєм. Про це свідчить характер розломів.

Виділено й 42 середніх частини гомілок, з яких, вірогідно, був видобутий мозок. Відзначимо також відносно невеликі групи щелеп, черепів і зубів тварин. Очевидно, що такі знахідки можуть також свідчити про видобування головного мозку тварин. Неясно поки, чи пов'язані з процесом добування мозку ріг великої рогатої худоби, фрагмент хребця та невелика кількість ребер. Втім, враховуючи помітну спрацьованість лопаток тварин (рис. 5), можна припустити, що й ці артефакти могли використовуватися при певних операціях по обробці шкір тварин – м'язування, вигладжування, лоювання тощо, як лошила чи ножі для волосозгонки (рис. 6). Специфічність умов знаходження всього комплексу (берег річки, околиця міста, наявність поблизу чинбарських осередків) дозволяє припускати, що тут зафіксовано частину виробничого пункту (майстерні, осередку) по обробці шкір тварин. Можливо, для цих потреб використовувалось і м'ясо великих молюсків unio. Віддавши належне гіпотезі фіксації власне

ще одного чинбарського осередку, відзначимо й достатньо широке використання в пізньому середньовіччі мозку тварин як специфічного делікатесу, переважно у заможних верств населення. Про це свідчать численні повідомлення як у художній літературі, так і в спеціальних кулінарних довідниках і посібниках. Звичайно, не виключено й інше використання мозку тварин, наприклад, для приготування барвників, у фармакології чи парфюмерній справі.

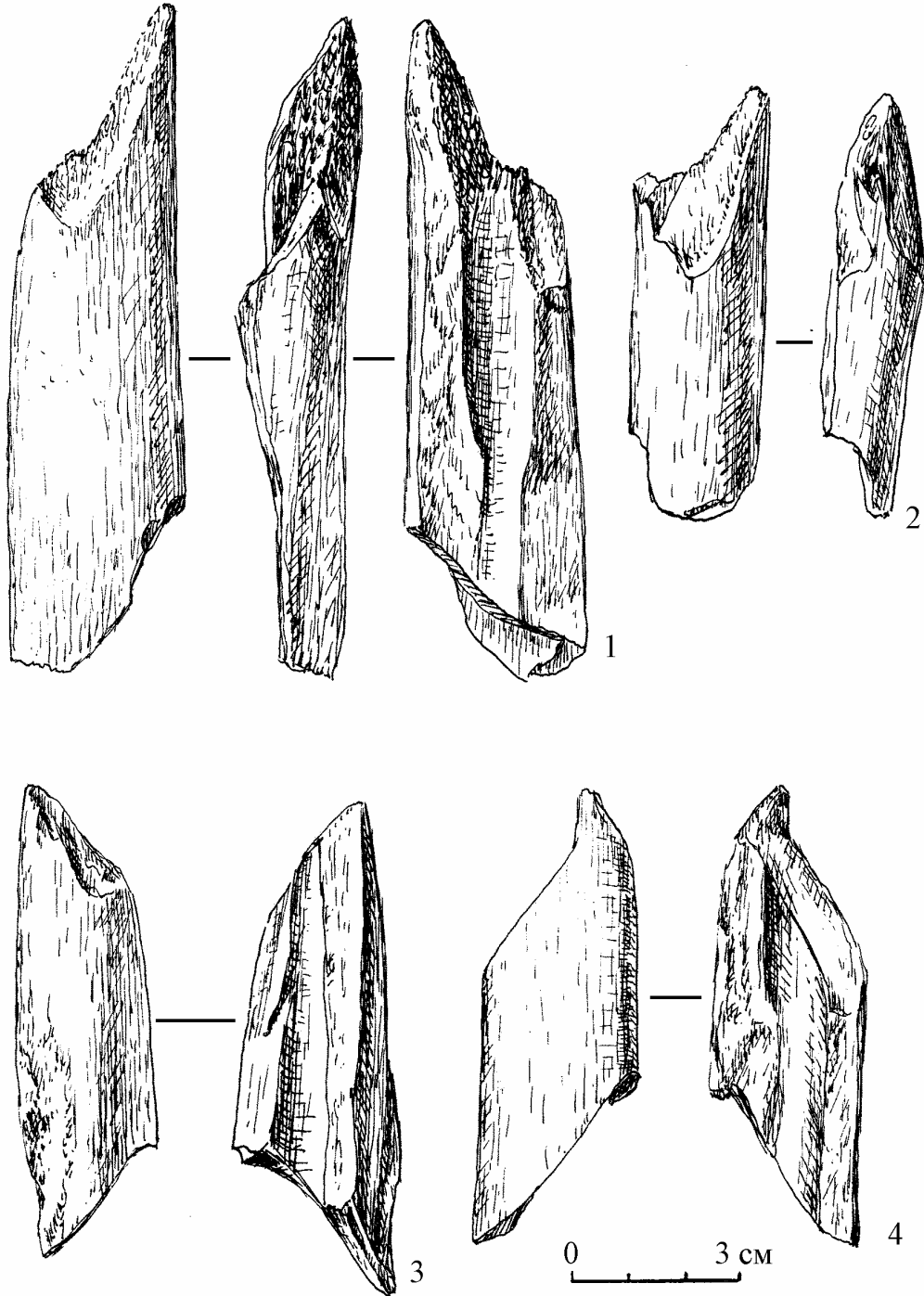


Рис. 4. Львів, вул. Дж. Дудаєва, 10. Середні частини гомілкових кісток
Fig. 4. L'viv Dudaev St. 10. Middle part of tibia bones

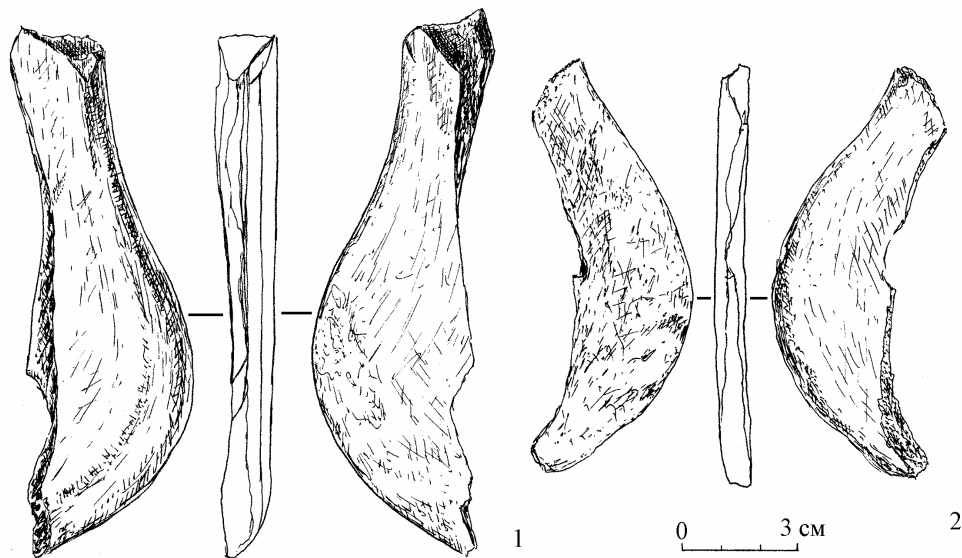


Рис. 5. Львів, вул. Дж. Дудаєва, 10. Кістяні скребла (скобелі)
Fig. 5. L'viv Dudaev St. 10. Bone scrappers (notches)

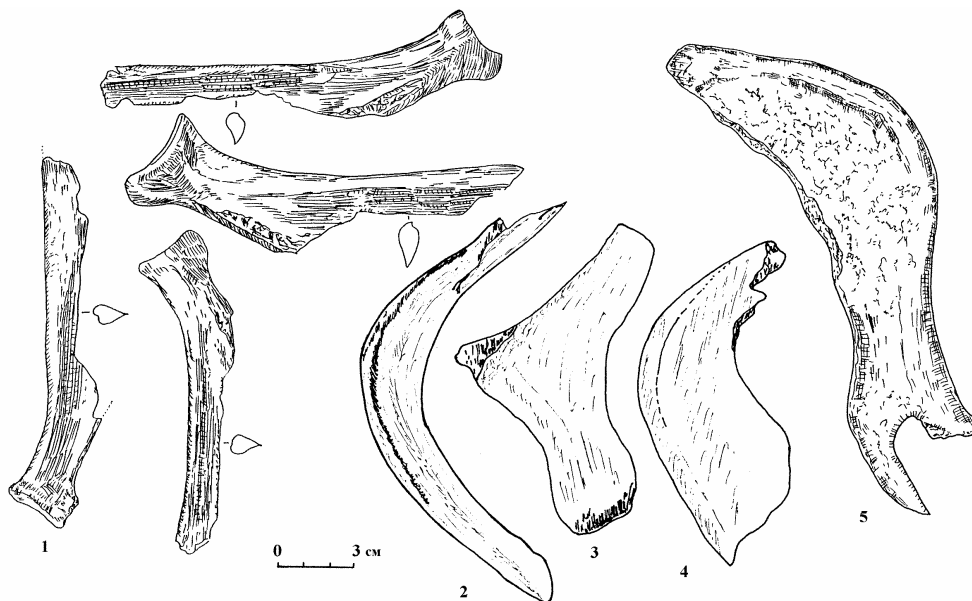


Рис. 6. Кістяний чинбарський інструментарій з археологічних розкопок: 1 – кістяні скобелі (за: В. М. Массон, 1971), 2 – кістяні скребла-«тупики» з поселення ранньоскіфського часу Пожарна балка (за: В. П. Андриенко, 1992), 3 – кістяний скобель з могильника пізньобронзового часу Івановіце (Баба Гура), Польща (за: S. Kadrow, A. i J. Machnikowie, 1992)

Fig. 6. Bone tanner's instrument, discovered during archaeological researches: 1 – bone notch (by V. M. Masson, 1971), 2 – bone scrappers from settlement Pozharna balka from Early Scythian epoch (by V. P. Андриенко, 1992), 3 – bone notch from burial complex Ivanovitse (Baba Gura), Poland (by S. Kadrow, A. i J. Machnikowie, 1992)

Не заперечуючи загалом можливого використання мозку тварин як складника фарб, лікарських препаратів чи харчового делікатесу львівських гурманів, на порядок більше аргументів вбачаємо тут для пов'язання кісткових решток з вичинкою шкіри.

Насамперед відмітимо, що вживання мозку поруч з жиром тварин і риби, а також м'яса моллюсків (мушлі річкового моллюска unio серед кісток в скупченні) для запобігання гниття

шкуру шляхом її жирування відноситься до найдревніших методів обробки шкіри [Потапов, 1936, с. 100–101; Шрамко, 1984, с. 152; Turnau, 1975, s. 112].

Як відомо, сира шкура на 80% складається з води, що сприяє швидкому поширенню в ній гнилоствних бактерій: під час пропитування шкуру сумішшю мозку та жиру (жирування, лоювання) вода замінюється на жировину, що надовго консервує шкіру, яка набуває водовідпірності, блиску, еластичності [Turnau, 1975, s. 89].



Рис. 7. Обробка шкір над рікою в Гродно (Білорусь) у 1568 р. (за: I. Turnau, 1983)

Fig. 7. Preparation of leather on river in Hrodno (Byelorussia) in 1568 (by I. Turnau, 1983)

Значна кількість кісток (також – ратиць, рогів) перероблялась в кісткову олію та клей, що теж широко застосовувалися як антисептичний та зміцнюючий засіб при вичинці шкіри [Turnau, 1975, s. 78]. Правда, характер знайдених кісток (розколені, а не трошені) заперечує використання кістки для цих цілей в даному випадку. Розкладені внутрішні органи тварин (печінка, легені, жовчний міхур) – теж хороший складник жирування шкіри [Шрамко, 1984, с. 152]. Очевидно тому місця вичинки шкіри (робочі площадки, майстерні, культурний шар) поруч стародавніх поселень відзначаються підвищеним вмістом кісток тварин, насамперед, мозконосних кісток кінцівок, черепів, щелеп [Массон, 1971, с. 92–93; Семенов, Коробкова, 1983, с. 138; Терпиловский, 1984, с. 138; Войнаровський, 1997, с. 72–73]. Саме така номенклатура артефактів характерна для досліджуваного комплексу.

Натирання шкіри мозком з кісток кінцівок худоби перед нанесенням на неї фарби широко практикувалося в середньовічному червоношкірництві (виробництві м'яких кольорових – “галантерейних”, “верхніх” – шкір) (рис. 7) [Turnau, 1975, s. 111–112].

Додатковим побічним аргументом на користь версії про чинбарське призначення віднайдених решток є і топографія знахідки. Це лівий берег р. Полтви, місце її допливу. Для обробки шкіри потребується багато води (до 1000 л на одну шкуру) [Turnau, 1975, s. 29], до того ж, води протічної, м'якої: від кількості й якості води напряму залежить і гаунок шкіри [Turnau, 1975, s. 41; Горинь, 1986, с. 32]. Тому, а також й з-за санітарних причин, здавна всі чинбарські об'єкти виносились за межі поселень, в наближення до джерел води (рис. 8). У середньовічних містах краю лише “чисті” шкіряні ремесла – кушнірство, лимарство, шевство – концентрувались у власне місті – середмісті, чинбарство ж виносилося за межі міських мурів [Nowak, 1985, s. 23–34, tabl. 2]. Тут цей процес був врегульований міськими актами, згідно яких мокрі операції вичинки шкіри в межах міста заборонялися, каралось навіть перенесення містом

мокрих шкір з річки після сходу сонця [Турнау, 1975, с. 28–29]. У Львові XVI ст., наприклад, чинбарство теж було винесено за межі міста; на периферії Львова, у Галицькому передмісті, розташовувалась і Чинбарська вулиця (недалеко нинішньої вул. Дж. Дудаєва) [Капраль, 1994, с. 9–10].

Саме на берегах Полтви, в 100–500 м від нинішньої знахідки, віднайдено незаперечні залишки виробництва шкіри. Так, ще в 1872 році в районі початку теперішньої вул. А. Міцкевича виявлено “сліди чинбарні з чанами, наповненими дубником” [Jaworski, 1911, с. 68].

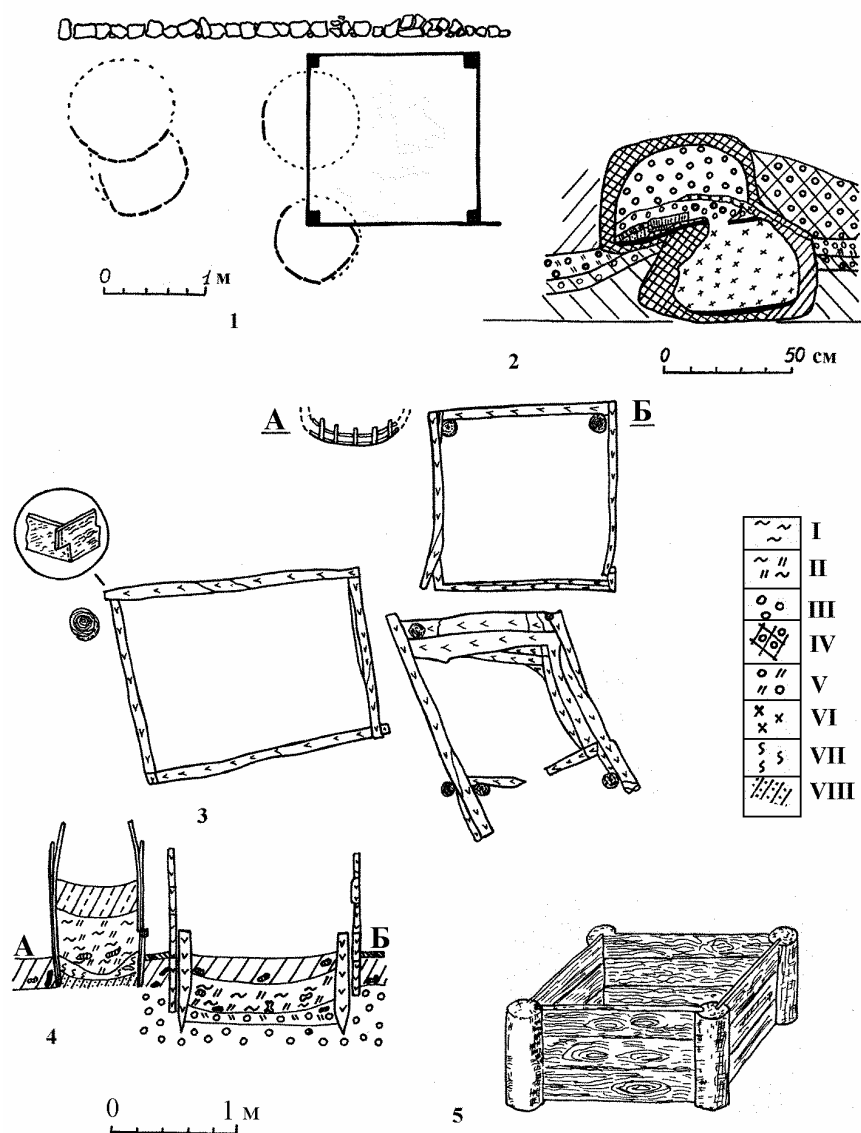


Рис. 8. Чинбарські об'єкти із середньовічного Львова та аналогії: 1 – Львів, дерев'яні чинбарські чан та діжки XVI ст. з розкопок біля міського арсеналу [Багрій, 1982], 2–4 – Львів, розкоп “Перун”, чинбарські горн та дерев'яні чани XV–XVI ст., 5 – Новгород, чинбарський чан XI ст. [Рыбаков, 1948]. Умовні позначення: I – гній, II – перегній, III – мергель, IV – вапняк, V – вапнистий прошарок, VI – деревне вугілля, VII – войлок, VIII – коричневий прошарок (таніди)

Fig. 8. Tannery objects from Medieval L'viv and analogues: 1 – L'viv, wooden pots and barrels (XVI century) from Excavations near city arsenal [Багрій, 1982], 2–4 – L'viv, excavated area “Perun”, tanner's hearth and wooden pots (XV–XVI centuries), 5 – Novhorod, pot from XI century [Рыбаков, 1948]

В 1979–1981 роках уже на правому березі Полтви, біля міського арсеналу, Р. С. Багрій дослідив чинбарський чан-зруб та 4 діжки для дублення шкір [Багрій, 1982, с. 34; 1995, с. 254] (рис. 9, 1). В 1992 р. на місці будівництва готелю “Золотий лев” (вул. Стара, 3, правий берег Полтви) досліджено чани-зруби з залишками шкіри в них, діжки з рештками дубильних розчинів, кадуб з меленою корою для дублення, тисячі шматків шкіри та сотні шкіряних виробів [Петегирич, Івановський, 1993, с. 41–43].

У розкопі на пл. Старий Ринок, 7 (місце будівництва торгового центру “Перун”) у 1997 році досліджено цілий чинбарський осередок XVI ст. (детальніше цей комплекс характеризувано в іншій статті цього випуску). Його складовими були двохкамерний горн для випалу вапняку, камери якого вщент заповнені деревним вугіллям та вапняком, дерев’яний ящик з гашеним вапном, велика площадка для складування (можливо, й гашення) вапняку й вапна, 4 дерев’яно-земляні чани-зруби для вапнування шкур (на їх дні – шар вапнякових осаджень з великою кількістю волосу та шерсті), 2 діжки з рештками дубника, а також – сотні шматків шкіри та десятки шкіряних виробів [Войнаровський, 1998, с. 39–40; Терський, 1998, с. 61–64] (рис. 9, 2–5).

Отже, побережжя Полтви в пізньому середньовіччі було щільно обсажене чинбарськими об’єктами [Войнаровський, 2002, с. 663–668]. І знахідка скупчення з сотень однотипових кісток на вул. Дж. Дудаєва, 10 – решток добування кісткового мозку як інгредієнту суміші для жирування шкіри – цілком може вказувати на розташування у цьому місці чинбарського осередку (що не виключає й іншу інтерпретацію комплексу).

ЛІТЕРАТУРА

Андрієнко В. П.

- 1992 Комплекс начала скифского времени на поселении Пожарная Балка (Раскоп II) // Донецкий археологический сборник. – Вып. 1. – Донецк. – С. 73–88.

Багрій Р. С.

- 1982 Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь: культура, традиції. – Київ. – С. 28–35.
1995 Особливості соціально-економічного та культурного розвитку давньоруського Львова // МДАПВ. – Вип. 6. – Львів. – С. 250–258.

Войнаровський В. М.

- 1997 Стаціонарні залишки виробництва шкіри // Проблемы археологии и истории Украины. Тезисы конф. – Харьков. – С. 72–73.
1998 Шкіряне виробництво на галицьких землях у IX–XV ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Тези конф. – Київ – Галич. – С. 39–40.
2002 Чинбарський комплекс середньовічного Львова. Археологічні матеріали // Записки НТШ. – Т. ССXLIV – Львів. – С. 663–668.

Горинь Г. Й.

- 1986 Шкіряні промисли західних областей України (друга пол. XIX – поч. XX ст.). – Київ. – 96 с.

Капраль М.

- 1994 Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських розрахункових книг) // Україна в минулому. – Вип. VI. – Київ – Львів. – С. 7–34.

Массон В. М.

- 1971 Поселение Джейтун (проблема становления производящей экономики) // МИА. – 180. – Ленинград. – 207 с.

Мацкевий Л. Г.

- 2002 Дослідження Львівської обласної експедиції Інституту українознавства НАН України // Археологічні відкриття в Україні 2000–2001 рр. – Київ. – С. 52–53.

Петегирич В., Івановський В.

- 1993 Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези конф. – Львів. – С. 41–43.

Потапов А. П.

1936 Очерки по истории Шории. – Москва – Ленинград. – 242 с.

Рыбаков Б. А.

1948 Ремесло // История культуры Древней Руси: Домонгольский период. Материальная культура. – Т. 1. – Москва – Ленинград. – 790 с.

Семенов С. А., Коробкова Г. Ф.

1983 Технология древнейших производств. – Ленинград. – 253 с.

Терський С.

1998 Старий Ринок у Львові (За даними археологічних досліджень) // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Тези конф. – Київ – Галич. – С. 61–64.

Терпиловский Р. В.

1984 Ранние славяне Подесенья III–V вв. – Київ. – 122 с.

Шрамко Б. А.

1984 Обработка кожи в Скифии // Проблемы археологии Поднепровья III–I тыс. до н. э. – Днепропетровск. – С. 142–156.

Jaworski F.

1911 Lwów stary i wczerajszy. – Lwów. – 202 s.

Kadrow S., Machnikowie A. i J.

1992 Iwanowice, stanowisko Babia Góra. Część II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. – Kraków. – 128 s.

Nowak B.

1985 Liczebność i specjalizacja rzemiosła w Lublinie w pierszej ćwierci XVI wieku // Rocznik Lubelski. – XXIII/XXIV. – 1981/1982. – Lublin. – S. 23–34.

Turnau I.

1975 Garbarstwo na ziemiach Polskich w XVI–XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – 134 s.

1983 Polskie skórnictwo – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. – 203 s.

**Leonid MATSKEVYJ,
Victor VOJNAROVSKYJ**

ANOTHER POSSIBLE ARTEFACT OF MEDIEVAL CURRING ON A SHORE POLTVA IN LVIV

In the year 2000 in Lviv in the Dg. Doudaev's street, 10 on a depth of 2 m a compact accumulation – a lens (2×0,3 m) made from bones of animals (424 bones, mainly cattle) and shells of river shellfishes (6 items) – was discovered. Absolute majority of bones carries tracks of longitudinal and transversal dismemberment of them. The authors are convinced that the find is a part of a cell of XVII–XVIII cent. specialized on getting of marrow which is necessary, above all things, for tanning of skin. It is marked that the brain of animals and the meat of shellfishes were widely used for greasing of skin to prevent its rotting and grant the skin waterproof abilities and elasticity (old curring).

Accumulation of bones is exposed on the riverside of Poltva, outside the city walls of late-middleage Lviv, close to the Chinbarsca street of that time. Not far from the find existence of considerable tanning cells of XV–XVI cent. explored in the last decades (places of excavations “Arsenal” “Gold lion” “Peroun”) are marked.

The authors do not eliminate other interpretations of the complex.